

Ирина БАРАНКЕВИЧ

ТЭРИЛГЭ ТҮӨҮГЭ
УУ СУОЛГА СОДУЛА

нэ - сүүлч, устуган
саастарын тухарь
илтгэлийг сэргээхэй-
партийнай үгэлт
буола үүмэгүүтэрэ.
1938-1940 сүүллардаа
2-с, 3-с, 4-с ылуустар
эмиз дүүрэгтэй
дүүрэгтэй сүүлүүтэрэ.
Холобуур бэйм түрт
сэл учууталыг
Алтанхайм оройуун
агаархына 1940-с.
К. Т. Аржаков
(Турапчы) районо
сэргээхэй билэр,
А. П. Попов билэр
кашхынаан учуутал
буудан тийгилэр.
Кинилэр солбуа 11-с
ылуустан Д. С. Аммосов
(Болугур),
И. Р. Федосеев (Таатта)
тийн Боржоонон,
Хайбастаагийн,
Русская Устькан
үлгээбилтэрэ.
Кинилэрэ көмө 12-с
ылуустан 4 ЧПУ-лар
И. И. Пестерев,
Н. И. Сивков уонна мин
Турапчыттан,
А. Д. Егоров Тааттаан
бийэн үстүү түрүүү
сэл учууталыг билэр.
А. С. Шадрин,
Н. М. Габышев

ТУРУНАН ЫЛСЫАХПЫТЫН НААДА

Б.Ф. Неустроев - Мандал Уус
 колдугэһинингэн, кэлэн кэмнэргэ
 билигтэри бүтүрүбүтүс уралаарын
 чөлүтөр түһөрөр сыллаах-сорукаах үдэ
 ыһыла турар. Билиги билигин туос
 ураа туһунан айымньылартан эрэ билэ-
 биг. Холобура, оскуола үлэлир
 кэмнэргэ оҕолорбор туос ураа
 фрагменнарыттан ураа кизгэлин -
 кобурү, халпахчы ааһын кыччатан
 онторторбуттааһын. Онтон бэйэм
 кыраайы үөтөтөр Ярославскит музейын
 фондатын хасыһан, онно баар кыыс оҕо
 халпахчынын аанын (дизини) көрөмүн,
 уонтан таһа сыллаабыла үгүткэн
 онорбутум. Ол үтэм билигин
 Дюкуускайга национальнай музейга
 баар.

Бу дэглэгдэл 12-20 күнээр нэгэр биийг, республика тусочууга- нисаньонгээр, ахсыа (Уус-Алдантан 3 киш, Таатгатан 2, Сунтаартан 1, Дюкуускайтан 1, Чурагчытан 1) буолан, Санкт-Петербург куоракка этнография музейлар Чурагчы улуунун Төлөй илгислэгийн Орус Баһа сайлыгыттан 19 с үйгэр көбөрүүчүгүг тус урһа фотомеханын баран көрөн-истэн, уротон кэллэбит. Бу урһаны Орус Баһа сайлыгакка баай Дорофей Пилигтин дигэ

киһи тутарбыт эбит. Мин буҕаһарым Хоһотуоналар киһилэр аттыларыгар ыал-
лыы олохтоох дьон этилэр. Баҕар, онно
бинэр эмэ иистэнһиэн буҕаһарым
кыһаһыт буолуохтары эмэ сөп. Дьэ
кырдык, тоһо да буҕаһарыт чоңолюх
алаастарынан тарҕана, бүтэн
олуоруолор, саха дьахалларын мындыр
ойдор, уран тарбаҕаастара, кизгит фаҥа-
зиялахагара, сийктэрэ-уостара сиппигэ-
хонһута көрбүгү эрэ барыһы сөхтөрө.
Оһно баар кыыс оҕо халлаҕыла, тус
ураһа кыргыттар — көбүөр, ураһа тас
аана, иһигитэрэ-хомуостара, таспа
туостара, таҕастара-сапгара, тус тыы,
уолда. Киһи, кырдык да, сөҕөр үлүлэрэ.
Буҕаһарыт үлүлүрүтэн саха буолан
турармыһы, чакчыла дасынан, кизн тутан
кэллим. Бу онтоһукагара байһаар өлүтүр
харысхал ойууну хото тутталлар эбит. Ону
таһынан кымьыриҕас, ынах, ураһа ойуу-
лар уонна оһуруонан, сүлүүдөнөн
ситэриилтэн кыргытһыһыттар
көрүөхтэн дыкты. Түгү быһары
онтоһуктар эрээри, баччаанга дьылы
байһаһарин көрө көстүүлөрүн сүтэрбэки
сыһаһар. Оһон тус онтоһук сөхтөхтүк

харалтыннарына, чакчы да үнүн үйсэткч
буолар эбит. Өбүтүлөрбүт туоһу
таптааһын ныммаларын лапта
балһылаабыггарын итэрэйэн келим.
Суруйагыларынан, туоһу 3 нымманан
таптааһылаа: үүккэ, балык миннигэр,
арыһаа орутааһара үһү. Оччоһуна түүс
сарыы күрдүк имиктэ, бөгө буолар эбит.

Борис Федорович Батырылын Сангас-Петербургта ангаан-мингээн ол туос ураһа форумнарыын үүрэгтэн, барытын бэйгэтэ уруһуйлаан, альбом-экинэтэ таһаартара сыйлар, аларыах ыйышар бөлөгтөгүнэн тахсыахтаах. Оччобуна туос ураһа оттоһуута сазаланнаахаах. Бу тэрээһини Саха сирин Правительствота уонна норуота өлүүр. Онон сотору кэминэн бу туос ураһаны Дьокунскай куоракка көрүөдүт. Бу кэлэр калунга ыччыллы-тылар сүдү болгондон уонна саха дьонун кээн тутуутунан буолуо эиэ.

Туос ураһа улуслуг сириттэн Чуралчыттан да барыбынан билини, чуралчылар, кини чөгүтэр түһүүгүз, тутуулуг бары уран тарбахтаам иистегизэннэро көхтөөктүк турунан ылсыахтытын наһа. Ол иннигиттэн

биогийн туогу хастаахын үлгэр сорох нөхцөлжиргээг бара турар. Биогийн да хойгуаахын буулбаах, туос күнүүнээ даагы хастаах. Күнүн илстэниин багатаахтары муннаах, үүрэгтэр булаан-наахыг.

Бу тус үгэлэр барыа сылгы сизилгитэн, кулургуттан хатылшыбыт сиктииринэн татылшыахтэкээр. Хоюбура, мин ыйнааха кымыс кулап түһүлгө килбик, муслугут доону кулургутур иһилтэрин — күнүкүрү иигэрбэр 200-чөккү мизгэрэ ситии хатылшым. Онон суолатааха, бу ураһа туулулар истас кизгэлэтирин оҕоһуулар, тилиһиизэр төһөлөөк ситии хатылшап туутулуохтааһын санаан кэбиллэп... Онон үлүс салаатата уонна нэһилтэкэр байһылыктара бу улахан суолатаах историческай тулууту байрамдарын уурап, билиэхэ истэриннэнтэргэ кылыһап, сизилгит уонна тус хастааһынылар транспортынан хааччыһыта көмөлөһүөхтэ дигэн ээстэһин.

А.Ф. ОКОНЕШНИКОВА,
Саях Республикастын номхотун мнэстэ.

ҮЙЭЛЭЭХ ТУТУУЛАРЫ АНАЛ ААТТЫАХХА

Максим Николасевич Сибиряков төрөөбүт оройуонугар бэрт быстах кэмнэ, пенсияга таксан баран, үлэли кэлбитэ. Ол бүгүн дойдуга үрдүнэн ыһыллыгы-торулугу сагаламмыт кэмэ этэ. Кини кэлээн инниттэн идэринээх кураан сыйлар сагаламмыттара. Нэһилээктэр кииннэро уулар күүлэрэ уолан, ылаан айлаан тахсыбыта.

Сибиряков кэлээт да, В.М.Тазатлинов баһылыкстаах “Ветд” дигэн аяттаах тою тэпээрингэн дьарыктанар дьонус тэригтэни кэпсэниигэ, тэһиилэктэр дьаһалтталарыгар тоюоостоох сирдэрэ суоһу уулуур чүөмгэлээрин оһотууларыгар дьаһал бигэрбитэ, оһотторбута. Оһотон Таатта үрэх уугун Таатар алааһылар куттарыары тиилэр күрүөх, баһыһыны үйэһиэр тутуһан итэн ситэ бүтүөккэ хаалбыт ханыы оһотуһан ханаан хастарарга турумуһа. Оһот Тазатлиновтыһып Таатта үрөһүн уонна Таатар алааһын баар кирбиһи тою тэпээрэн ханаан оһотторго дигэн кэпсээн, үлэни саҕалаабылара. Ветд кылгас кэм иһинэр тою тэпээрэрэ бэлэм буолбута. Сааскы ыһаагы күн Дмитрий Петрович Лазаревтыһын мин тою тэбэр жарылар уулууларын көрөн баран, Чурапчы оһоттун суолу “оһоттенистаан” быһан турлаһтыһа, тою тэпээрбитэрэ. Дьэ, оһот Н.Н.Баранков ыра санаата туоларыгар кыах доһотобитэ.

Ити кэннигтэн М.Н. Сибиряков
Чураггы Эбэтин Таанта үрэх уудуна
тогторор уонна сайгылар гына
огтороруу, күй уонна үрэх
тахымнарын быһаарын дээн эһитэ.
Д.Д. Лазарев билин нивелирнэй сьемка
огторон, күй Таантаган үрлүүн
намыһабын быһаарарга сорулак
ылбыһыт. Курас баайы күн
Дмитриэхтэн сагалан Ан
Тумуһахтааһынан, Тумуһахтааһынан,
Ана алааһынан иһэ отүгүн
хатыһынан үрэхэ тийэн, сьемкабын
бүгдүн саппы дьыһыбыһыт. Кизэ
дыһылар олон сьемкабын
суоттабыһым. Сарсыарта райкомна
Дмитрий Дмитриевичтын тийэн
Сибиряковка иһигиһэрбинниһэр,
сыһа-халгы буолбатын туһулар өсө
быһа сьемкалырбыһылар этэ. Бу
сырыһа үрэхтэн сагаларга
быһаарыммыһыт. Интэ гынан,
масыһына кордоон бырактарбыһыт.
Сага сьемкалан иһэн, үрэх уонна Ан
алааһын иһки ардыһауы кириһэ про-
ска баарын булан, ол устун, онтон са-
ппы алаас устун барбыһыт. Ана
алааһын уонна Тумуһахтаах иһки
ардыһауы кириһэ "Якутипронодхоз"
1976 сыллааха туруорбут реперин булан
ылбыһыт. Онон сага онгоһулуохтаах
халла устун нивелирнэй сьемкабын
хаһтаран иһэр эһипит. Эмиэ баһам
эсэһи устун Тумуһахтааха кириһи-

пит. Икки кибинин тусраан, Липпэлээх мууһун булбушут. Сьэькэбыт түмүтэр күөн сін биір үрэхтэи 0,30 м алһараа сьһара.

Хас да хонон баран, райкомга
ынгыгтаран ылбыгтара. Максим
Николаевич хоһутар кирибшпэр,
Лааһаран ороннорлуун кэсэгэ алороро.
Кини Дьокуускайга биһр да
бырайыактыыр тэрилтэ ыһамматарын,
онон бэйбиги бырайыактырга пийби-
лтиһэр эттэ. Ону эн хайаа элгилэй
дизэ миһигитэн ылгыта. Мин сёмка-
тылар эрэнэрим бэрт буолан ыһыным.
Бэрт түргэнник ТЭО (техико-
экономическое обоснование проекта)
онторон, үртүкү республикаады
тэрилтэлэр собүлэнтирин ылбышты.
Ити эттэххэ эрэ добог. Маһна барытылар
иккис савиртортор Тимофей Васильевич
Носн суурбүтэ-көһүтэ, Кили түс
бэйлини культуурага, эн кирибэр улаһана
быһаарыһа савраба суох. Эсэс эрд сир
хаһаайыгтарыттан, хаһылыгартан,
собүлэнтирин ылбыта Максим
Николаевич бойдонун ысыбыта. Хаһа
да, докторуйа, кэлин уһугар Харбага
тэриэбэлэтин олохтоохторун уһсай
муһнахтарыгар эрэ собүлэнтирин
ылбышты. Маһна олохтоох Собүл
пресидетэ Василий Васильевич Триш
улаһанык туһалаабыта. Мин эсэс
бэйлэрин туһарыгар хаһылыр тою
туу да тууросубатарый, Аһа
аһаһыттан дуу, Тумуһааһтан дуу
атахһа сытар аһаһы сирбөөн күөл
онотторбоотторуй дин истэр
санаабытым. Ону очолорго үс
алаастарын харыһыта туура динног
элээн баара дуо? Дьэ, онон, хэр барыан
эрэ иннигэ туорт кириһии тою тэлэр-
быһит. Хаһа, сирэ инниһин барар
Москва — Маһан сирбээс ливыта
аһаһаматара. Онтон аһы ЛЭП ливыта
бысыбыта, республикаады суһаһах
суһ аһаһан сыйыһыһы тоһообута,
Хаһылыта, Чураһыла сорох ыһаар
туннүлэриг таһастара аһаһамыгтара.
Күһүл ПМК “Мелювострой” иккис
тыраахтара быһыг аһаһаһылар маһтар
иккисер-мелюжатор Дмитрий
Иванович Сиптег салһаһаһан
үһүбигитэ.

СССР бийлэрхбыта ССКП райко-
мун бастагы сакитозээр Максим
Николасвич Сибиряков улэтинэн
хоштообута. Хагал улэз бүтэжкэ
хаалбыта. Торообут улуунтар
байылытын Иван Степанович Сивя-
аганан кэлбитэ. Улахан курааннар
буоланнар, сохуостар от аанна
түмэккэ, атын оройуонга тийэн
оттоонунара, оту атын сиртен тийэрэн
байылык нэгуу барбыла малхэк буолба-
тах. Сохуостар госдарспоттан көмө
долгуйта сүхүтү кыамаат буолбутта-
ра. Союзной республиканы ыкты улахан
бастар, оһуо эрэ кыамааттар.

Инчээрэй тэрбэгэ синньэгэс сирингэ
быстарыны, биһити улуусун
соххустара ким хайа иһингэ
ыйһылыбытара. Ынах, сэлгы тарбах
быһаһынан саккырыы иһингэ, сохху-
остар тизхиникэлэрэ сити сээнхэ
эрдэктэринэ чааһыны иһингэ киирбэнтэ.
Мань сорох дьон баһылык ыста дигэн
этэлэр да, сөөкө ыстыт. Инньэ тынан,
сити тусхуах эмэ хаһаһаһыт диги.
Быһарын “Сага олох” хаһаһа
аһарыах ыйынааһы түмөрүмүр Иаһи
Петровна Пономарев “Мань тэһтэон
көрүнэ” дигэн ыстаһыаһаһар хаһаһа да
улууставар “Тураһаһа сүөһү аһаһаһа
элбэһи туһунан дьон сити аһаһа аһаһа
буолуохуах.

1993 снй сааскытан сабулан, Таата урэх уугулан Чурагчы куолүт сайзатар туһулар урут сабуланамылы сөрөксүтүр үлэстэр барбытара. Банылык Иван Степанович куустоох молуулуугунан урэх сүннүтүр баар быһыт үрүлүтүтүн, ханаан тоҥо тэптэриилибит буора ыраастаан, Чурагчыта урэх сүннүтүн көлүсүрөр ханаал хастарыта, хажабастоннай муоста онгоһулунан бүтүлүт. Или биһигин заххаха эрүдөөт: Төһөтөөх сыраан сэлтһиһилибит буолуой? Иһэ тынан 1995 снй саас уу хабилитүр баһамдөөх көрсүбүтүр. Ол күрүк, Хаамыа быһытын сабан, Таата алааһын ууан тоһотторон, 60-тан тахса та төһөтөөх улахан куолү үөсөһиһипит. Чурагчы дьонун саастах отто Таата уутун Чурагчы куолүтүр куһулун биһигин да хайааһах үөрүүнүн көрсүбүтүн өйүлүр буолуохтаах. Дьэ, оттон ыһаа Эбөөт уугун хаста да тоһоттордубут сайаһабыл.

Ойдуулары бу туугу аял алтагана илик
Арай, кими албыннаан буолта, Олүксө
уутул Чурагыһа таһаардыбыт дигэн
сыймыһан айхаллаһан, тимир сэргэн
туруорар кэмиз Н.Н.Баранков аап-
тапта үрүрэр быһыкка итэрибиттэрэ.
Дьылгитиэн, Баранков аатын бэйэтэ
сыраласпыт, элбэх киһи колөхүдүтү
тохтут ⁷¹ сирингэ Татаар алааһылар
“Баранков күөлэ” дигэн аагтаан
ойтобуһуук туруоран итэриэхтэ- биэр
этэ. Ону биара төрт сыйыана суох
быһыкка кэни аатын итэрип сыһаа диг-
саныбын Онон бу ситимиз сыймы-
кэмизер, уруг да, хойуг да буолбатах
саамай кэмизер төрөөбүт дойдуларылар
үлэлээн барбыт бу иккиэн ⁷² диг-
үүкөннэтэх дьоммут ⁷³ ааттарын
үлүлэтэхтэ биэр этэ. Бу туугу Чурагы-
күөлэ улабатын дигэн онгоһуллубута
Кэни биэр кэлимэс, туох биэр
быһыгыһын, аһылар-сабылар аан-
ныһын, Тааттаан ⁷⁴ Дигилэтэхтэ дьом-
ханабатын, күтү хаймыһылар туру-
ору сыырлар муустара ирэн
сууллубатылар-сууралыбатылар дигэн
төссө да ситэ илик, саралымнаа эрэ
лаамбатын анал ааттаах буолуохтаа-

Научный центр "Система по возобновлению с. Чуваша" имеет бухгалтерию.

Онон мин мангыны туурорсабын. Бастакылынан, Тагаар алааһылар илээр ууга агаан "Барашков куюн" дегэн Николай Николаевич Барашков сымлык атын үйлөткөн киши керер сирээр. Мындаайыныыр сулган чутас, Тагаар алааһын үрүгүр мемориалнай дуосканы дуу, сэрэни дуу, таас ойлобушнугуу дуу тууроруоха наана. Оттон Таатта үрүгүр быһыкка мемориалнаа уруу-хойуг үлэстэбит дьоммутугар барыларыар туһайан, аял илгэрэхөө сон этэ. Тојо диттэхөө, уу суох буоллааына эмээ биір алдьархай, уу аһара элбэгэтигээ эмээ атын илэсэн. Суугтаары тийгээтэр. Ону омсуолуу санаабаттылар диткэ.

Иккинчиден, сисемгэ (системгэ) биеилэн биһэр быйырын адыс уолун аасыт ССКП Чуратчапааы райкомун бүтүрүк сэкиретэро Максим Николаевич Сибиряков, иккинэ быйы сэгэ уолун туолуктаах Чуратчы улуунун бастагы быйылын Иван Степанович Сиңден дуйдуларга быйык кэмтэ кэлэн, үйө-саас туары туһалһы турар бу сисими онголторбуларын иһин бара махсаны кыта өлбүтүнүк бөһөнү тууруорукса наана Федеральнай суупа канадский муоста икки өлүтүр "Мостчерез канал системы возмоществения с. Чуратча, сооруженную под началом талантливых руководителей Максима Николаевича Сибирякова и Ивана Степановича Сиңден" дьон иһэттэ тосудуһеһай, тыһылан суруллубут монз таһы онгортон туруорарбыт буоллар, айыһ дьонно бу чуратчылар бойлорин сайаа-аччыларын кырдык да убастыһыр, сүтүрүтэр дьон эһитэр дьон эһитэр. Маны ол сайаа үлэһитигэ дьон ойуксэро, саһа быйыбардаммы сайаааччыларбыт, КС-депутаттарбыт ойуксэро, ойуксэро дии сайыһыбыт.

Бу туугу үйө сазо-туктары Чуралчы күөлгө уюлгатылган деген отчолунубута. Очлугубт өссө бир улахан суулгалам булган тагыста. Он күндүк, маалым улустар баһылыктара М.М. Сорон уонна А.Т. Ноговицын көпөстөн, Чуралчы күөлүн ичтөгү ууну молун кууһун өтүлгөн, арыл мөлөтөгөн, Тагта улуһунтар тигиһитин хааччылыктара. Бу магы агаргус бэйэ иһин көрүүтө буолбакка, икки улуус иһиһэр суоһабыт айылда ичүсүнөн хайха эмэ тыһын сыматтан, кэми-көрүһүн сүүйх хааһары дьаһал отчолунубута. Ии иһин икки баһылыкта махтал.

Дыңс ойутар-саңаттыр Дмитрий Петрович Лазарев оруннаахтык уу туһуар элбэи оһорбут, үүс сыратыһыттыбатын, бэҕэ сааһаанан бигэргэи килиһин аһар. Саамай сон-Оһ тыһыһа бэрэл, ханнык баһарар иһен элэххэ киирэрэ сааһааччыһын түгүмүкхэ.

Петр МАКАРОВ, пенсионер.

Автор сургутар эгнээр санаа
редакция позицетнууд мандан сөн
түблөр буулбаат. Сургуули мншнээр
чөлөөтэй нэрэмжитэаагнээр
эллэгийннээр өөр тус байдаг сөн.